

Слободан Антонић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет, Београд

УДК 316.344.4
Оригинални научни рад

СТРУКТУРАЛНА СХВАТАЊА МОЋИ: (НЕО)МАРКСИСТИЧКА ПАРАДИГМА (ДО 1989)

Сажетак: Структурално схватање моћи нагласак ставља на откривање конфигурацијских линија утицаја, ствараних око каквог места моћи, које воде структуралном детерминисању мишљења и понашања актера. Ту је реч о структурално-диспозиционом карактеру моћи. У првом делу рада реконструише се Марксдова концепција моћи. У другом делу рада даје се преглед дебате (до 1989) о моћи код англосаксонских социолога, (нео) марксистичке оријентације. У трећем делу описују се концепције моћи код српских социолога (у истом раздобљу).

Кључне речи: моћ, структура, класа, социјализам, самоуправљање.

Структурална схватања моћи тичу се више *поседовања* него директног *испољавања* моћи. Док је испољавања моћи остварени утицај неког актера на друге људе мерен преко промене мишљења или понашања следбеника/подложника, поседовање моћи је способност неког актера да, вољно или невољно, са своје позиције друштвене структуре, детерминише мишљења и понашања других људи (видети: Антонић, 2006б).

Позитивистички усмерени истраживачи нагласак су стављали на испољавање моћи, то јест на посматрање *промена* у понашању моћника (актера А) које *узрокују промену* у понашању следбеника/подложника (актера Б). Ту је нагласак био на *стварносно-опажљивом* карактеру моћи.

Структуралистички, пак, усмерени истраживачи нагласак су стављали на откривање конфигурацијских линија утицаја, ствараних око каквог места моћи, а које су водиле *структуралном детерминисању* мишљења и понашања актера – а да, често, *никакве* акте мишљења или понашања моћника који су, узрочно-последично, производили исте такве акте подложника, није било могуће детектовати. Ту је нагласак био на *структурално-диспозиционом* карактеру моћи.

Како сам о неким другим структуралистичким концепцијама моћи већ раније писао (Антонић, 2006б и 2006в), у овом раду¹ ћу се усредсредити првенствено на (нео)марксистичке концепције моћи.

¹ Рад је део резултата пишевог ангажовања на пројекту бр. 179035, који се ради на Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, уз новчану помоћ Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

Маркс: изворна поставка

Данашње неомарксистичко структурално схватање моћи своју основу налази у делу Карла Маркса. Сам појам „моћ“ не спада у централне Марксове појмове. Али, из његовог целокупног дела могу се реконструисати кључне елементи теорије моћи.

Први извор за Маркову теорију моћи су његови *Економско-философски рукописи* (1844; овде их наводим као Маркс, 1967а). Посебно је значајно поглавље под називом „Новац“ (Маркс, 1967а: 307–312). Маркс ту прави непосредно поређење новца и моћи, тако да се његово излагање о новцу може читати и као прича о моћи. Наиме, у претходном поглављу, Маркс је написао да новац „може све купити, он је истинска моћ“ (Маркс, 1967а: 291; подвукао Маркс). У овом поглављу пак он наставља са тврдњом да је „универзалност његова својства свемоћ његовог бића; стога он важи као свемоћно биће“ (Маркс, 1967а: 307–8). Како Маркс исцрпно објашњава², новац даје моћ која је стању да промени изглед ствари, да највеће мане прикрије или да их учини прихватљивим. И не само то, новац је, вели даље Маркс, и основна друштвена веза, „веза свих веза“ (*исто*), „право средство везе, главна галванохемијска снага друштва“ (*исто*, 310). „Он је оспољена моћ човечанства“ (*исто*). То значи да је новац *опредмећена моћ*, начин на који је једна флуидна, невидљива супстанца, каква је моћ, отелотворена у конкретан предмет, у монету. Спојимо ли, још, претходно описану особину новца да може изокренути људске особине са овим својством новца да је општи медијум, биће нам јасно зашто Маркс каже да је новац у стању да претвори „слугу у господара, (а) господара у слугу“ (*исто*).

Друго, новац је за Маркса и „истинска стваралачка снага“ (*исто*). Он има „моћ претварања представа у стварност“ (*исто*). Новац даје моћ да наше замисли, наше жеље, наши прохтеви, постану стварност. Али, и обрнуто, новац одређује и наше потребе: „Ако немам новаца за путовање, немам потребе, тј. немам стварне и остварљиве потребе за путовањем“ (*исто*, 311). Количина моје моћи је мера мојих потреба. Заправо, новац – као опредмећена моћ – јесте по Марксу истинска мера наших способности, могућности, капацитета: „Ако имам способност за студирањем, али немам за то новаца, немам никакве способности за студирање, тј. немам ефикасне, истинске способности. Напротив, ако ја стварно немам никакве способности за студирање, али имам воље и новца, онда имам ефикасну способност“ (*исто*, 311).

² „Колика је снага новца, толика је моја снага. (...) То што ја јесам и што могу, није, дакле, одређено мојом индивидуалношћу. Ја сам ружан, али могу купити најлепшу жену. Дакле ја нисам ружан, јер је деловање ружноће, њена одбојна снага, уништена помоћу новца. Ја сам – према својој индивидуалности – хром, али ми новац прибавља 24 ноге (тј. шестопрега, кочију са шест коња – С. А.); дакле, ја нисам хром; ја сам рђав, непоштен, несавестан, глуп човек, али је новац цењен, дакле, цењен је и његов поседник. Новац је највише добро, дакле и његов поседник је добар (...); ја сам без духа, али новац је зибљски дух свих ствари, како би његов поседник био без духа? (...) Ја, који помоћу новца могу све за чим чезне људско срце, не поседујем ли ја све људске моћи! Не претвара ли дакле мој новац све моје немоћи у њихову супротност?“ (Маркс, 1967: 309).

Наравно, Марксово објашњење ове појаве је општепознато: друштвени те-мељ новца, оно што одређује хоћу ли га имати или не, јесте својина над производним добрима – земљом, творницама, трговинама, капиталом... За Маркса, новац је опредељена моћ, а највећа, системска, моћ смештена је у посебном облику новца који носи име *капитал*. „Капитал је, дакле, управљачка власт над радом и његовим производима. Капиталист поседује ту власт не због својих личних или људских својстава, него уколико је власник капитала. Његова моћ јесте куповна моћ његовог капитала, којој се ништа не може супротставити“ (*исто*, 211).

У том смислу, иза једнакости која постоји између нас као политичких бића, као равноправних грађана једне државе, крије се реална структура наше различите моћи. Док смо као *држављани* (citoyen) сви једнаки, дотле смо као *грађани-поседници* (bourgeois) неједнаки. Отуда је, за Маркса, Хегелова концепција о општости и умности савремене државе (Хегел, 1989) углавном бајка. Иза те једнакости гласа, иза формалне једнакости пред законом, иза државе која има да буде општа и умна заједнице, за Маркса се крије дубока неједна-кост, велика моћ на једној страни, и реална немоћ на другој.

Ту критику идолатрије општости и умности државе – која не види ствар-ну структуру моћи у позадини државе, структуру која општост и умност прет-вара у партикуларност и неумност (у неправедност и неморалност) – Маркс даје у *Прилогу јеврејском питању* (Маркс, 1967б).

„Држава укида на свој начин разлику по рођењу, сталежу, образовању, зани-мању, кад рођење, сталеж, образовање, занимање прогласи неполитичким разли-кама, кад без обзира на те разлике сваког члана народа проглашава равноправим учесником народног суверенитета (...). Држава као држава анулира нпр. приватно власништво (...) чим укине цензус за активну и пасивну изборност. (...) Па ипак, с по-литичким анулирањем приватног власништва, приватно власништво не само да није укинута, него се, штавише, претпоставља. (...) Држава се може ослободити једне ограничености, а да човек од ње не буде истински слободан (...); држава може бити слободна држава, а да човек не буде слободан човек. (...) Далеко од тога да превла-да ове збиљске разлике, она напротив егзистира само под њиховом претпоставком, осећа се као политичка држава и истиче своју општост само у супротности према овим својим елементима (...) Све претпоставке овог егоистичког живота остају изван државне сфере – у *грађанском друштву*“ (Маркс, 1967б: 63; 61; подвукао Маркс).

То је зато, објашњава даље Маркс, што постоји „световни расцеп између политичке државе и грађанског друштва“ (*исто*, 64). То значи да постоји суштин-ска противуречност „између трговца и грађанина, између надничара и грађанина, између земљопоседника и грађанина, између живог индивидуума и грађанина“ (*исто*, 64). Тај „расцеп између политичке државе и грађанског друштва“, тај „су-коб општег и приватног интереса“ (*исто*, 65), у стварности, у којој господари ка-питал, завршава се коначном победом приватног над јавним, грађанског над по-литичким. Капитал је стварна моћ, он је истина и господар савременог друштва³.

³ Марксово решење овог сукоба је познато: политичко друштво треба „да загуши своју претпоставку, грађанско друштво и његове елементе, и да се успостави као истински

Систем моћи, систем капитала, јесте тај који ломи стварну људску индивидуалност. Те запрете структуре моћи терају људе да се понашају на тачно одређени начин, убијајући при том сваку људскост у њима. Тако систем присиљава људе на зло. То се, по Марксу, најбоље може видети из примера „доброг капиталисте“. Неки капиталиста може да буде веома доброхотан према радницима – да им даје високу плату, да им скрати радно време, да им гради куће и школе... Али, он је због тога мање конкурентан на тржишту. Његова роба ће за тај трошак бити скупља, и добри капиталиста убрзо ће да пропадне. Логика капиталистичког система (Н-Р-Н) једноставно тера капиталисту у искоришћавање (експлоатацију). То значи да бити капиталиста подразумева понашати се на тачно одређени начин. „То и не зависи од добре или рђаве воље појединог капиталисте“, каже Маркс у *Капиталу*. „Слободна конкуренција чини да унутрашњи закони капиталистичке производње важе за појединачног капиталисту као спољашњи принудни закон“ (Маркс, 1973: 242).

Маркс, на другим местима, даје примере како високи положаји у систему моћи огрубљују људе, чине их безосећајним за патње малог човека, производе од њих сурове машине. Такав је случај Наполеона, за кога Маркс помиње причу да је у бици на Березини, показујући свом пратиоцу на комешање оних који се утапају, узвикнуо: *Vouses ces crapauds!* („Погледајте ове жабе“). Маркс вели да је Наполеон, иначе, био „човек способан за велике циљеве“ (Маркс, 1967: 46). Али, систем који почива на начелу „да су владање и искоришћавање један појам“ (*исто*, 46; подвукао Маркс), створио је од њега бездушног деспота, машину за освајање, нечовека⁴.

Стога, закључује Маркс, потлачени у нашим друштвима заправо нису жртве ничије одређене, појединачне зле воље. Они су жртве система. То је нарочито видљиво код радника. Пролетерима, објашњава Маркс, „није учињена никаква

непротивуречан роди живот човека“ (*исто*, 66). Да то практично значи укидање појединачног власништва над производним добрима, Маркс је (заједно са Енгелсом) објаснио, четири године доцније, у *Комунистичком манифесту*. Циљ је, дакле, не само да јавно-правна сфера постане умна и општа, већ и да привреда (производња), постане умна и општа. А то је могуће само тако што ће власник привредних снага бити друштво и што ће се производња организовати на рационалној (умној) основи.

⁴ По Марксу, владар, ма како добродушан и слободоуман био, због система који влада из позадине и њиме самиме, једноставно неће моћи да оствари своје доброхотне и слободолубиве замисли. Као пример, Маркс узима новог пруског краља Фридриха Вилхема IV (владао 1840–1861). Он је, за разлику од старог краља, Фридриха Вилхема III, доиста био либерелан. „Гадиле му се стара окоштала држава слугу и робова. Он ју је хтео оживети сасвим прожети својим жељама, осећањима и мислима“ (*исто*, 48). Као апсолутни владар, Фридрих Вилхем IV је мислио да то и може: „а он је то могао захтевати, он у својој држави, само ако је хтео да постигне. Одатле његови либерални говори и изливи срца“ (*исто*). Али, систем је био јачи од новог краља. Сва његова настојања ломила су се о тврдокорност стварности, о дубоке и јаке интересе уграђене у саме темеље друштва. Ускоро се краљ разочарао и дигао руке од својих племенитих настојања. „И уследио је (...) повратак старој окошталој држави слугу, у којој роб служи ћутећи, а поседник земље и људи влада што је могуће више ћутљиво, само помоћу добро васпитане и послушне послуге“ (*исто*, 49).

посебна неправда, него неправда уопште“ (*исто*, 104). Наиме, „целокупно људско ропство инволвирано је у односу радника према производњи, а сви ропски односи само су модификације и консеквенције тог односа“ (*исто*, 256).

Зато, када се радници буне, често нису у стању да кажу против кога тачно протестују и шта конкретно хоће. У истом броју *Немачко-француског годишњака* (1967: 144), Енгелс цитира Карлајлов (Carlyle, 1843) опис Манчестерске побуне, из августа 1842: „Милион гладних радника је устало, сви су изашли на улице и – тамо стајали. (...) Ко је узрок овим жалбама, ко ће да помогне? Наши непријатељи су, ми не знамо ко или шта, и наши пријатељи су, ми не знамо где? Како да некога нападнемо, да некога стрељамо или да допустимо да нас неко стреља? О, када би тај проклети зао дух који невидљиво цеди наш живот и живот наших ближњих, када би хтео да поприми само један облик и супротстави нам се као сиркански тигар, као Бехемот хаса, као сам Нечастиви, у некаквом облику који бисмо могли видети, за који бисмо се могли ухватити!“.

Али, систем моћи и неправде, који ломи све наше индивидуалности, сматрали су Маркс и Енгелс, нема лице. Он се може оваплотити у краљу, политичару или полицајцу. Али, и ти управљачи су његови подложници – истина, понешто привилегованим, али опет подложници система, као и сви остали. Реч је о моћном систему који нам влада из позадине: „Социјална сила, тј. умножена производна снага, која настаје услед сарадње различитих индивидуа, која је условљена поделом рада, појављује се тим индивидуама, услед тога што та сарадња није добровољна него стихијна, не као њихова властита уједињена сила, него као туђа сила која стоји изван њих, о којој не знају одакле долази и куда води, коју дакле, не могу више савладавати, која, напротив, сада пролази свој сопствени ред фаза и развојних ступњева независних од воље и кретања људи, штавише управљајући вољом и тим кретањем“ (Маркс и Енгелс, 1967а: 379–380). То је за Маркса је право објашњење онога што нам се догађа и уједно, извор све патње и све неправде. И једини начин да се ослободимо подложништва јесте не да убијемо краља или полицајца, већ да тај страшни систем разоримо.

Англосаксонски (нео)марксист

Код Маркса је остало недовољно јасно како тачно долази до превођења моћи, као системског детерминизма, у конкретно људско понашање. Ако капитал детерминише краљеве и слуге, капиталисте и раднике, политичаре и гласаче – ако су, дакле, сви подложници система – зашто се онда они не удруже и заједно се не ослободе? Али, не само да своју еманципацију од детерминизма капитала неће капиталисти или политичари. То изгледа да неће, у емпиријски већинском делу, ни радници или бирачи. Кључ за разумевање овог парадокса налази се у – *идеологији*.

Идеологија је питање како систем – преко медија, школства и науке – намеће друштву пожељни склоп вредности, дефинише друштвене и индиви-

дуалне циљеве и скреће пажњу са стварних на споредна питања. Читав један важан ток дебата о моћи – марксиста и неомарксиста, али и структуралиста и неоструктуралиста (Фуко, 1997), фокусиран је управо на питање идеологије и хегемоније.

Класично схватање идеологије дали су Маркс и Енгелс у *Немачкој идеологији* (Маркс и Енгелс, 1967а). Тамо је идеологија одређена као систем вредности који подржава капиталистичку репродукцију, а који свесно шири буржоазија⁵. То је било сасвим у складу са елементарним марксистичким начелом да друштвени положај одређује друштвену свест (Маркс, 1960: 9). Антонио Грамши, међутим, преко концепта хегемоније, одбацио је економски аутоматизам идеологије (Грамши, 1958: 220, 231–2, итд; 1959: 28–30, 56–7, итд; 1980). Он је нагласио важност и аутономне изворе политике и идеологије за друштво, тврдећи да друштвена моћ владајуће класе почива на систему идеолошке доминације који се остварује преко цркве, школе, културе итд. Ово даље развија Хабермас (1975), кроз објашњење процеса легитимације поретка. Систем је, по њему, подешен тако да доноси материјалне награде за мишљење у исправним појмовима, односно за пожељне вредносне ставове. У основи, политичка партиципација је само илузија, док систем заправо суштински подстиче грађански приватизам. Нешто слично налазимо и код Алтисера (1971). За њега, економија само детерминише тип или форму друштвеног система, док остало чини сам систем кроз идеологију, чија је функција припрема људи за њихову улогу у репродукцији система.

Ипак, у свим овим (нео)марксистичким разматрањима сам механизам настанка и деловања система остао је нејасан. Како то тачно капитал ствара идеологију која детерминише људско понашање? У настојањима да се одговори на ово питање приметна је сличност са функционалистичким становиштем⁶, уз опречну оцену пожељности одржавања друштвеног поретка. Међутим, схватање о постојању доминантне идеологије владајуће класе која господари свешћу подложника било је подвргнуто критици, посебно у једном делу англосаксонске социологије.

Пример је књига Аберкромбија, Хила и Тарнера *Теза о доминантној идеологији* (Abercrombie, Hill, and Turner, 1980). Њени писци на историјској грађи су желели да покажу примере у којима не важи теза о хегемонији идеологије доминантне класе. Они упозоравају да су средњовековни сељаци у Западној Европи остајали изван идеолошког утицаја хришћанске ортодоксије и главних политичких сукоба. Такође, у Енглеској XVII века доминантна идеологија није била она владајуће класе, већ класе у успону. Штавише, касном капитализму

⁵ Енгелс је у *Положају радничке класе у Енглеској* (Енгелс, 1951), говорећи о буржоазији и радницима као о две непријатељске нације, тврдио да обе класе аутоматски развијају сопствену идеологију.

⁶ Парсонсова теорија социјализације (Парсонс, 2009), такође налази да се доминантне вредности неког друштва („централни вредносни систем“) преносе на чланове система механизмом културног усвајања, тј. преко породице, цркве и школе.

једна целовита идеологија можда уопште и не треба, пошто он није систем који захтева кохерентну идеологију како би могао да функционише. Отуда у савременом свету нема једне доминантне идеологије, већ делови система као да развијају своје, посебне идеологије. Уопште, идеологија постаје све мање важна, па више нема специфичног светоназора радничке класе или буржоазије. Плурализам светоназора доводи до мешавине различитих вредносних система, које подстичу различити системски стимули. Рецимо, рђава стартна позиција у друштвеној утакмици може родити негативне сентименте према систему. Али, са друге стране, могућност добре зараде, куповине на кредит или јефтине забаве стварају позитивна осећања према систему (Abercrombie, Hill, and Turner, 1980).

Уопште, идеја о идеологији коју не производи никаква одређена група људи, већ сам систем, настала је као последица утицаја структурализма. Структурализам је почивао на схватању да је друштво затворен, наиндивидуални систем који поседује моћ саморегулације и који одређује темељне обрасце веровања, светоназора и понашања индивидуума. Отуда је основни методолошки циљ социологије откривање управо тих, тоталних структура и образаца мишљења и деловања који из њих произилазе⁷. Међутим, остало је нејасно како се структурално деловање претвара у однос моћи. Ако систем, а не владајућа класа, ствара идеологију која ради у корист доминантне класе, и ако је владајућа класа и сама заробљеник те идеологије, колико се онда може говорити о моћи те класе?

Ову недоумицу је покушао да разреши Ален Вит у својем раду *Ка класно-дијалектичком моделу моћи* (Whitt, 1979). Вит је проучавао градске саобраћајне лобије у Калифорнији 1962–1974, упоређујући плуралистички, елитистички и класно-дијалектички приступ (одн. имплицитно три Луксове димензије моћи; видети Антонић, 2006б). Истраживање је на први поглед дало слику која је одговарала Даловом моделу (Dahl, 1961). Постојале су две интересне групе, лоби међуградских и лоби градских превозника, који су се борили око доминације. Међутим, свих пет кампања везаних за регулацију превоза покренула је и помагала заправо бизнис елита. И у свих пет кампања пословни интереси бизнис елите на крају су надвладали јавне интересе. Витов закључак био је да је бизнис елита деловала вођена колективним инстинктом очувања интереса, а не свесном идејом о циљу акције, о потреби акционог удруживања, или о нужности некакве завере (Whitt, 1979).

Нешто слично налазимо и у књизи Џона Гавенте *Моћ и немоћ* (Gaventa, 1980). Гавентина анализа апалачијске рударске заједнице показује како власници инстинктивно покушавају да овладају мотивацијама рудара. Они осећају да

⁷ Састојци оваквог приступа налазе се, најпре, у системско-функционалистичким теоријама из 1950-их (Talcott Parsons, Edward Shils, Marion Levy, Jr., Neil Smelser). Њега налазимо и у догматском марксизму који је имао официјелан карактер у СССР и осталим земљама источне Европе. Коначно, ту је и франкофонски структурализам, али и све оне херменеутичко-интерпретистичке друштвене историје које су за своја објашњења користиле холистички концепт *Zeitgeist*-а или „карактера епохе“.

свеже жртве моћи увиђају њену неправедност, њену експлоатативну страну, и желе реванш и промену. Отуда потреба за анестетизирањем, кроз развијање етоса фатализма, кроз закопавање рудара у свакодневну рутину, кроз умирење спортом (као компензацијом за такмичење), кроз пражњење путем секса (супституција недостајуће друштвене моћи наглашавањем сексуалне моћи), итд.

Ипак, Витова и Гавентина анализа није пружила сасвим задовољавајуће одговоре. Остало је нејасно како се то моћ конституише у својој структуралној димензији. Они нису објаснили где завршава структурална одређеност, а где почиње моћ и одговорност (Лукс, 2006). Неки коментатори, као што су Најтс и Вилмот (Knights and Willmott, 1982) одбили су и само Луксово разликовање моћи и структуре, с образложењем да оно подразумева дуализам између акције и структуре. Овај дуализам покушао је да превазиђе Гиденс, посебно у делу *Централни проблеми друштвене теорије* (Giddens, 1979), развијајући *структурациону теорију* (theory of structuration)⁸.

Саму моћ Гиденс дефинише као „способност остварења циљева“ (Giddens, 1984: 257). Она је за њега, као и за Парсонса, такође медијум. Нема успешне људске делатности а да у њој нема неке моћи. Тако је моћ у ствари везана за актере – где се види моћ, ту не делује структура⁹. Пошто је Гиденс експлицитно критиковао Луксову концепцију односа актера и структура, замерајући му да

⁸ Користећи појам двостраности (duality), Гиденс структуре и актере види као две стране истог новчића чије је име пракса (practices). Структура је само средина (medium) у којој се одвија друштвено деловање, и као саставни део деловања (јер нема структура без деловања) она не постоји стварно (real), већ само на привидно опипљив (virtual) начин. Са друге стране, ни актери не могу деловати никако другачије већ једино у структурама, затеченим или направљеним, тако да је свако њихово деловање суштински „слепољено“ са структуром. Структуре су заправо правила и ресурси и поседују трајност у односу на саме акције. Систем су репродуктивне и регуларне социјалне праксе, и мање су трајне у односу на структуру. Актери урањају у структуре да би производили систем.

Гиденс је критикован зато што му се структура, коју је претходно избацио на врата, вратила кроз прозор. И то кроз појам *система* (system), који у његовој теорији сада добија оно значење које *структура* има код других социолога. На тај начин се појмовно укинута двојство (dualism) између актера и структура, код Гиденса преобразило у једно ново двојство, овог пута између система и актера (Layder, 1994: 140-144; Nay, 1995: 198). Такође је критикован и због стипулативне употребе појма структуре. Структуре које постоје само онолико колико их појединац практикује уопште нису структуре у уобичајеном смислу речи. Да би неки језик постојао, мора неко да га говори. Али то не значи да говорник ствара језик тако што га говори. Његова правила постоје пре говорника, и он може да га говори једино тако што ће та правила да поштује. Ми чак можемо да причамо без експлицитног знања граматичких правила, али их се морамо придржавати. То је структура којој се подвргавамо, премда смо слободни унутар те структуре (правила нас обавезују само на *како* а не на *шта* ћемо да кажемо).

⁹ Заправо је, по Гиденсу, свако деловање на неки начин *упркос* структури. Структуре и ограничавају, али на изванредан начин и омогућавају акцију. То је стога што, премда моћ припада актерима, она сама има извор у структурама. Структуре дају средство, а актери циљеве. Тако моћ зависи и од хтења (воље и вредности субјекта), али и од онога што неко збиља може (могућности коју дају структуре, односно организације). У овом другом смислу моћ долази пре хтења (тј. дистрибуција моћи је претпоставка индивидуалног испољавања моћи), али извршавања моћи нема без хтења субјекта.

„има тенденцију да понови дуализам вођства и структуре“ (Giddens, 1979: 91), ову везу Гиденс покушава да реконституише преко дуалности у којој су моћ и структура независни. „Да би неко био учесник (актер) мора имати способност испољавања (уобичајено, кроз ток свакодневног живота) обима каузалних моћи, укључујући и утицај на оне које испољавају други. Акција зависи од способности индивидуе да промени стање ка претходном стању ствари или току догађаја. Актер то престаје да буде ако изгуби способност да `промени стање` (to make a difference), дакле, да испољи неку врсту моћи“ (Giddens, 1984: 14).

„Све интеракције укључују коришћење моћи“, сматра Гиденс (Giddens, 1981: 28) зато што се све интеракције тичу продукције и репродукције структуре, руководе се правилима и користе ресурсе. Моћ зависи од оних ресурса које учесници употребљавају у току интеракције. „Моћ је интегрални елемент читавог социјалног живота као што су то и значења и норме; у томе је и значај тврдње да структура може бити анализирана преко правила и ресурса; ресурси се користе у конституисању односа моћи. Све социјалне интеракције укључују коришћење моћи, као неопходне импликације логичке везе између људске акције и трансформационог капацитета. Моћ у оквиру социјалног система може да се анализира као однос аутономије и зависности између чиниоца, из којег ти чиниоци црпе и репродукују структуралне поседе доминације“ (Giddens, 1981: 28–9). У том смислу, моћ не треба посматрати као препреку за слободу или еманципацију, него као њихов медијум (опет једна ревизија у односу на његову ранију критику Парсонса; видети: Гиденс, 1980). „Бесмислени је подухват тражити у структуралном ограничавању извор каузалности која је више или мање еквивалентна деловању безличних каузалних природних сила“, вели Гиденс (*исто*).

Једно друго решење налазимо у марксистичком постструктурализму. Његов главни представник је Лакло, пре свега његов рад *Немогућност друштва* (Laclau, 1983). Друштво за Лаклоа није никакав интелигибилни тоталитет, већ бесконачни сложај променљивих чинилаца. Нема структура јер нема сталности, па је есенцијалистички приступ марксизма унапред осуђен на неуспех. Ми не можемо унапред да знамо правац каузалних веза (да ли он има облик база-надградња, или идеологија-база). И сами субјекти су децентрирани, са неодређеним или променљивим идентитетом (због променљивости њиховог друштвеног положаја). Отуда субјекти не могу имати „истинску“ или „лажну“ идеологију, пошто немају чврсти идентитет. Лакло у књизи коју је написао заједно са Муфом (Laclau and Mouffe, 1985), извесне елементе друштвене сталности налази једино у *значењима*. Хегемонија је управо покушај да се нека значења сасвим учврсте. Али, значење, ипак, остаје променљиво, релационо. Оно не може бити фиксирано, јер се спонтано отрже контроли. Чак ни интереси као разлози за деловање нису фиксни (нема Луксових „реалних интереса“). Ако се неко деловање понавља, разлози за деловање могу бити узети као интереси. Отуда је битна анализа дискурзивних артикулација значења и њихових фиксираних пракси – тзв. семиотика моћи. Моћ је само начин на који су актери

и праксе артикулисани у нарочито фиксираном склопу представљања. Моћ се налази баш у приказивању, окамењивању значења (узимање здравог за готово), окоштавању пракси и односа. Социјализам је управо ширење слободе путем укидања хегемоније, увођење начела упитаности као почетка промене¹⁰.

Главни проблем оваквог решења јесте релативизам. Мноштеност дискурзивних пракси значи да и сама критика доминантне дискурзивне праксе јесте дискурзивна пракса, тако да се једна стратегија дискурзивне моћи разголићује уз помоћ друге. Слабости оваквог приступа покушао је да превазиђе Стјуарт Клег у својој књизи *Оквири моћи* (Clegg, 1989). Како би избегао Гиденсов дуализам, али и Луксове реалне интересе, Клег афирмише појам *организације*. Она је и сама актер, али и део ненамераваних учинака многих индивидуалних актера. Организација за Клега није само формална циљно-оријентисана група, већ сваки однос у коме појединац повргава своје понашање неком правилу. Свака генерално применљива теорија моћи¹¹ мора истовремено бити и теорија организације. Она треба да објасни појаву организационог покоривања, али и пружања отпора. Важно за ову концепцију је коришћење термина „дејственост“ (agency). Дејственост се постиже вештином организовања, било као карактеристике појединачног људског бића, било као колективне природе. Организација је стога есенцијална за постизање успешне дејствености (Clegg, 1989: 189–202).

Организације се обично стварају око неког ресурса, а моћ се огледа у способности коришћења тог ресурса (А), односно у зависности од њега (Б). Основ организације је дисциплина, осећај дужности и обавезе поштовања правила. Надзор на члановима организације може бити непосредан, али се обавља и рутинизацијом, формализацијом, „техничким знањима“, одн. различитим техникама стварања неупитне послушности, послушности као навике. Организација је форма утврђивања интереса на основу друштвених односа. Кључни друштвени односи савременог друштва су производња, својина и контрола (ту је Клег близак неомарксизму). Зато се и може рећи да је однос послодавац-за-

¹⁰ Ово решење је слично Фукоовом, као и других постструктуралиста (Jacques Lacan, Jacques Derrida, Julia Kristeva, итд). Језик је за све њих, као дискурзивна пракса, обликујући медијум преко ког моћ ствара прихватљиве идентитете (јер, идентитети никад нису дати, чак ни када су биолошки), рецепције и преференце. Стога је борба око значења заправо борба око репродуктивних пракси, борба око моћи. Отуда долази значај историје феномена, тј. настанка (генеалогije) неких пракси. Знање је увек непосредно везано за неко значење, за дискурс, за језик, дакле – за моћ.

¹¹ Теорија моћи мора по Клегу да испитује како се понаша поље силе у коме се моћ налази, и јесу ли неке референтне тачке привилеговане. Истраживање моћи се не састоји из идентификовања некаквих претпостављених истинских интереса, него из испитивања стратегије испољавања моћи. Такво виђење доживљава моћ као упадљиво мање угњетавачку и забрањујућу праксу него што је то случај у концепцијама доминантне идеологије, хегемоније или тродимензионалних модела. Моћ се једноставно посматра као процес који пролази кроз различите кругове притисака и отпора. Кругови моћи који прожимају систем интеграције почивају на техникама дисциплиновања и производње, док се кругови социјалне интеграције односе на правила која уређују односе циљева и чланства.

послени централни друштвени однос. Али, хијерархија ауторитарних структура не даје само класну доминацију, већ и патријархалну или етичку доминацију. Интереси долазе до њихове дискурзивне формулације управо у организацији. Интереси се стабилизују преко процеса *увршћења* у организацију. Организација не мора имати свесну главну унутрашњу сврху (као што је економска експлоатација), али таква сврха настаје спонтано (Clegg, 1989: 190–193).

Организација је место одлука и акција, у њу се ступа одлуком да се понаша по неким правилима. Последица (односно учинак) деловања организације не мора бити резултат нечије одлуке већ, резултанта ненамераваних сила. Отуда и политика контроле не мора бити оријентисана само на људе. У великим фирмама у САД свега 10% трошкова пословања иде на радну снагу, остало на машине, организовање и маркетинг. Организација није само усклађеност и послушност, већ и отпор и борба око темељног уговора. Зато треба разликовати стратешке делатнике од осталих. Идеал организације су нестратешки делатници (Б) без икаквог другог интереса осим *послушности* стратешким делатницима (А). Пример таквог идеала је чета током битке, или пожртвованост у опасности код традиционалних породица (Clegg, 1989: 193–198).

Моћ се обликује у правилима игре, а правила игре се крију у значењима. Борба за значење јесте борба за тумачење правила. Откривање правила јесте откривање моћи, као што је и успостављање правила – стварање моћи. Најмоћнији су управо они који су у стању да мењају правила. Најмоћнија фигура у шаху била би краљица која може да у сред игре почне да се креће и као скакач. Рутинизација је управо процес усвајања правила, па је успешна организација она у којој је много рутинизације (тј. „стандардизације“, „професионализације“), а мало санкција. То је максимум коришћења ресурса (А), уз минимум опција за нестратешке делатнике (Б) (Clegg, 1989: 198–202; 209–211).

Како стратешки агенти „преводе“ ресурсе у организацију, а организацију у интересе и структуре? По Клегу, постоје четири технике: 1. *проблематизација*; А дефинише проблем Б-а, и уверава га да га Б може решити само преко организације, 2. *интересовање*, код Б-а се рађа интерес за организацију. 3. *увршћење*, Б улази у организацију и 4. *мобилизација*; Б се ставља у службу организације. Моћ се, за Клега, јавља као друштвени однос кад год постоји организација. Види се само када се оствари (када из потенцијалности пређе у актуалност), али тада се по правилу јавља отпор. Отуда, нема видљиве моћи без отпора. Организације су нека врста нагнутог игралишта: неком помажу да лопта иде брже, неког успоравају, али заправо никога не терају да игра. Стога је деловање у структурама моћи за Клега резултат више нормативног, а не каузалног императива. Не морате ући у игру, али када већ уђете морате да се држите правила. Тако су ваши поједини потези у исто време и из нужности (јер су по правилима) и из слободе (јер сте ви тако хтели) (Clegg, 1989, *исто*).

Српски (нео)марксистички

Моћ је у српској социологији – која је, до 1989, била превасходно (нео) марксистичке оријентације – један од појмова коме је била посвећивана велика пажња. Добро обавештени о најновијим струјањима у западној социологији, а подстицани да промишљају проблем демократизације социјалистичког система, српски социолози су дали неколико вештих теоријских решења, на које се даљи развој теорије моћи може ослонити.

Теоријски најчистије ситуирање појма моћи у социолошки структурални контекст налазимо код Војина Милића (1922–1996) у његовом раду „Један појмовно-хипотетички оквир за проучавање друштвене структуре“ (Милић, 1960). Моћ је, за Милића, способност интенционалног утицаја на друге људе¹², а произилази из нечијег *друштвеног положаја* (друге две изведенице које још произилазе из друштвеног положаја су доходак и углед)¹³. Сам пак друштвени положај неког појединца одређен је његовом својином, занимањем и политичким положајем (местом у некој организацији или институцији)¹⁴ и представља „елементарну јединицу друштвене слојевитости“ (Милић, 1960: 30).

Структурално-каузални механизам код Милића је, дакле, сасвим јасан. Појединац на основу својине, занимања и положаја у организацији или институцији стиче друштвени положај који даје његову класно-слојну припадност. Из друштвеног положаја, онда, произилазе доходак, углед и моћ. Сликвито, то бисмо могли да прикажемо као два левка спојена врховима. На једној страни улазе својина, занимање и организационо/институционални положај, а на другој излазе доходак, углед и моћ. Нема директног конвертовања, већ се улазни елементи спајају у јединствену супстанцу класног положаја, из које се, онда, диференцирају нови елементи – међу њима и моћ.

Милић је, тако, вешто решио питање како социолог да испитује друштво у коме је већи део производне имовине подржављен. Пошто је приватна производна имовина у социјализму потиснута, изгубљена је веза између (не)власништва над производном имовином и класним положајем, на којој је Маркс (1967а; 1973) толико инсистирао. То је официјелни марксизам у социјалистичким земљама водило до тврдње да у социјализму нема класа¹⁵ – а ако нема класног структури-

¹² „Под друштвеном моћи подразумева се степен у коме је лице које заузима одређени друштвени положај у стању да утиче на разне друштвене процесе и односе у складу са својим жељама и хтењима“ (Милић, 1960: 34).

¹³ „Друштвени положај (...) је сразмеран укупној количини највише цењених добара и вредности, којима појединац, односно његова породица, располажу“, а то су „доходак, друштвена моћ и друштвени углед“ (Милић, 1960: 33).

¹⁴ „Највећи утицај на одређивање друштвеног положаја имају основне улоге од којих најнепосредније зависе доходак, друштвена моћ и друштвени углед појединца. Међу таквим основним улогама нарочито се истичу основно занимање и положај у разним привредним, политичким и осталим друштвеним организацијама (...) и својина“ (Милић, 1960: 30-31).

¹⁵ Или да постоји само једна класа, што ће рећи „једнокласно друштво“, са свеобухватном

рања, нема ни главног извора неједанке расподеле моћи. Али, та короларија била је у несагласности са непосредним искуственим увидом који је сведочио о изразитој неједнакости у поседовању моћи између обичних произвођача/службеника и партијских/државних руководилаца. Милић је овај проблем решио тако што је развио „идеју о вишедимензионалном друштвеном положају“ (Милић, 1960: 33) – где је својина само једна од детерминанти. „Предност вишедимензионалног схватања друштвене слојевитости“ (Милић, 1960: 35) била је управо у томе што је боље објашњавала стратификацију социјалистичких друштава по различитим основама – између осталог и по поседовању моћи.

Типичан структуралистички концепт моћи налазимо и код Мирослава Печујлића (1929–2006). За Печујлића (1966), друштвена моћ је:

„такав структурални положај једне друштвене групе који јој омогућује следеће:

Прво, то је техничка способност да афирмише свој групни интерес, да оствари своје материјалне и духовне потребе, око којих се иначе води конфликт у условима релативне оскудице.

Друго, то је фактичка способност да мења друштвене односе и институције у складу са потребама и интересима који извиру из групног положаја и да тиме коригује или битно промени свој положај, или ономогући промену положаја класног противника. Овај интерес који се преоражава у политички садржај јесте првенствени предмет политичког одлучивања и конфликта у сфери политике.

Треће, да изгради организационе и идејне механизме, средства, за одржавање старих или прибављање нових економских или културних привилегија. То је фактичка способност да се институционални систем претвори у полуге за непосредну заштиту свог интереса и положаја“ (Печујлић, 1966: 36–37; према Маринковић, 1970: 118)

Као што се види, Печујлић моћ разуме не само као способност наметања неке одлуке у сопственом интересу (прва димензија моћи), већ и способност да се дефинишу услови у којима одлука треба да буде донета (друга димензија моћи; видети: Антонић, 2006б). Детерминизам је структурални, а моћ је начин на који горње групације тај детерминизам производе и одржавају, како би радио у њихову у корист.

Далеко разрађенију представу о вези друштвене структуре и моћи налазимо у утицајној књизи Михаила В. Поповића (1925–2011) *Проблеми друштвене структуре* (1967). Код Поповића моћ¹⁶ постаје средишња категорија класно-слојне анализе. „Социјална стратификација свој главни извор има у неједнакој

„радничком класом“, у коју спадају сви који „продају своју радну снагу“, „било физичку или духовну“ (Кардељ, 1968: 42). Признавало се да постоји и „управљачки слој“, али се тврдило да он није класа, јер је „тесно повезан са основним масама радничке класе“ (Кардељ, 1968: 20).

¹⁶ Сама моћ није било какав утицај на друге, већ „мање или више структурисан (институционализован систем неједнаких могућности учествовања у доношењу релативно значајних одлука“ (Поповић, 1967: 194).

расподели друштвене моћи“, каже Поповић, а „неједнака расподела друштвене моћи у економском и политичком облику је, уопште посматрајући, главни извор и услов за неједнаку расподелу других елемената и карактеристика социјалног стратума“, укључив и „материјалних и других вредности и угледа у датом друштву“ (Поповић, 1967: 192; 198). „Неједнака расподела друштвене моћи у сфери економских односа“ – а приватна својина је само „правни облик (...) монопола над одлучивањем“ у тој области – представља „основни извор класне неједнакости“ (195). „Подела људи на класе и није у основи ништа друго него подела људи на оне који имају монопол економске и друштвено-политичке моћи и на оне који ту моћ немају“ (219).

Тако је моћ код Поповића дошла на место друштвеног положаја у Милићевом спојеном левку. Она „извире из постојеће социјалне структуре“ (194), пре свега „из различитог места у друштвеној подели рада“ (225), која је, опет, учинак „развоја средстава за производњу“ (189). Са друге пак стране, различита количина моћи међу члановима истог друштва даће различите облике раслојавања према поседовању „материјалних и других вредности и угледа“, од којих је, за марксисте, најважнији класна подела (*исто*).

Централни положај који је моћи дао Поповић, међутим, донекле је замутио јасноћу у поређењу са Милићевом концепцијом. Правац узрочности се донекле запетљао – моћ је час кључни узрок, час једна од последица. Рецимо, друштвена подела рада – из које настаје структура, па онда и моћ – подразумева и „управљачке улоге“, односно „институционализоване могућности доношења значајнијих одлука које се тичу општих инетреса“ (244). Међутим, „неједнака расподела економске и друштвено-политичке моћи била је база на основу које се формирала постојећа хијерархија професионалних улога. Онај који је заузимао више место у датој хијерархији занимања, имао је обично и већу друштвену моћ, и обратно“ (218).

Дакле, по овом виђењу, људи попуњавају већ уобличена структурална места која носе различиту количину моћи. Али та места су формирана или одржавана као хијерархијска пирамида баш на основу различите количине моћи коју поседују актуелни стратешки моћници. Но из тога остаје нејасно како онда демократизовати социјалистички систем, то јест како је могуће дистрибуцију моћи учинити егалитарнијом. Поповић вели да се радништво у социјализму не може еманциповати „све док је економско-политичка моћ концентрисана искључиво у рукама политичких и привредних руководилаца“ (Поповић, 1967: 221). Али, следи питање: како променити структуру моћи ако је њен колективни креатор-и-чувар – управо слој актуелних моћника?

Ово питање било је у основи рада и Љубомира Тадића (1925–2013) „Моћ, елите и демократија“ (1970). Тадић своје разматрање надовезује директно на Маркса, указујући да моћ која влада радом, влада и целим друштвом¹⁷. Оно што

¹⁷ У модерном капитализму, моћ као „власт мањине подредила је себи рад као инструменталну силу и само на тај начин стекла свој ауторитет и уважење“ (Тадић, 1970: 66). „У овом процесу треба зато тражити тајну друштвене и политичке моћи, посебно тајну модерног капиталистичког облика владавине“ (*исто*).

је у Тадићевој анализи вредно јесте разлика два облика моћи (мада недовољно концептуално разрађена). На једној страни је моћ као *potentia*, или „природна сила или снага“, а на другој моћ као *potestas*, или „друштвено-политичка или правна власт“ (Тадић, 1970: 65). Ова друга је заправо „угњетачка моћ“, и она постоји не само у капитализму, већ и у „деспотским облицима социјализма“ (74). Јер, чак и у социјализму који почива на представничким установама – а преко којих народ предаје своје право на одлучивање мањини – развија се „ауторитарна моћ, која се скрива испод демократског покривача“ (75). Тадић се стога залаже за „непосредну демократију“ или „демократију одоздо“, за чији историјски пример узима болшевичке совјете „првих година после Октобра“ (75). То је за Тадића било „историјско обистињење демократије“, „укидање рада као класне особине“ и „устанак против сваког облика угњетачке моћи“, односно настојање „да се *potentia*, као слободна игра људских снага избави испод *potestas*“ (76). У том смислу Тадић, на крају свог текста, позива да се и тадашње југословенско друштво врати изворним болшевичким идеалима (77).

Оно што је код Тадића било у заметку – а што у неразвијеном облику налазимо и у једном ранијем Печујлићевом раду¹⁸ – добиће своју развијену форму у књизи Зорана Видаковића (1928-1991) *Друштвена моћ радничке класе: теоријско-критички оглед* (1970). Видаковићева концепција моћи је структурална, са одређеним решењима које смо видели да постоје код Милића¹⁹ и Поповића²⁰. Видаковић сматра да „класна подела друштва, стекавши релативну самосталност“, дејствује на поделу рада не само у производњи, већ и „у сфери политике и идеологије“, а то има утицаја и на „друштвену моћ појединаца и група“ (Видаковић, 1970: 46–7). То у капитализму доводи до „антагонистички подељеног друштва“ (50), где се на једној страни налази „власничка и владајућа класа“ (52), а на другој радничка класа. Иако у социјализму, после револуције, нестаје „власничка и владајућа класа“, „обнавља се, бар делимично, класна структура, и без потпуно формиране владајуће класе“ (50)²¹.

¹⁸ Печујлић (1969: 96) прави врло важну концептуалну разлику која постоји између типа моћи који је, по њему, доминантан у класном друштву, где је сума количине моћи нула (неко не може да има више моћи, а да је неко други не изгуби), и типа моћи доминантног у самоуправном социјализму, где се моћ међусобно увећава („аутономни делови међусобно умножавају моћ сваког од њих, а не осујећују је као што је то случај код класне расподеле моћи где важи обрнут закон: што је моћ једног субјекта већа, то је моћ другог мања“; Печујлић, 1969: 96).

¹⁹ Кога Видаковић не помиње,

²⁰ Чије *Проблеме друштвене структуре*, посебно део који се односи на моћ, Видаковић цитира (1970: 241).

²¹ Објашњење ове појаве, по Видаковићу (1970), састоји се у томе да се „унутар друштвене својине“ јавља „неједнака економска моћ“ (58), као и због „хијерархијског устројства социјалних групација које у друштву изводе моћ из различитих видова друштвене поделе делатности, а нарочито из осамостањене политичке власти“ (61). Отуђене управљачке групације у социјализму имају „тенденцију групног облика својинског монопола“ (65), праћену „тежњом да се одржи што нижа вредност цене радне снаге“ (64) и „присвајањем вишка производа“ (67). Оне теже да постану „супротна класа“, у односу на радништво (72–73) – а њега не чине само физички, већ

Но оно што је код Видаковића свакако највредније јесте његово концепцијско разликовање два типа моћи²². Једно је „антагонистичка моћ“ – однос у коме неко не може да има више моћи, а да други аутоматски нема мање (262). То је тип моћи који карактерише капитализам (238). Друго је „асоцијативна моћ“ (239 и даље), која не даје нулти збир, већ кумулативност – „што је већа моћ једног субјекта, то је већа и моћ других субјеката“, односно „кумуляција моћи више друштвених субјеката у истом процесу даје укупну моћ већу од збира појединачних моћи“ (262). Овај други тип моћи, по Видаковићу, успоставља се у социјализму, када револуционарни радници удружују свој рад и овладавају условима производње (264)²³.

Видаковић не види проблем у поставци по којој политичка власт у социјализму поприма облик „диктатуре пролетаријата“ (268–9). Та диктатура, наиме, служи само за сузбијање постојећих облика антагонистичке моћи (269), док у исто време умни и физички радници, успостављањем и ширењем односа асоцијативне моћи, укидају сваки монопол и ослобађају све појединце и групације (270–1). Видаковић, на крају, износи визију „непосредне радничке демократије“ уз „поступно стапање свих политичких установа са облицима радничком самоуправног уређивања удруженог рада“ (291), а путем неке врсте *плурализма* „аутономних револуционарних организација“²⁴.

Највреднији допринос Видаковићеве студије – разликовање антагонистичке и асоцијативне моћи – направљен је 16 година пре него што је Мајкл Ман, у првом тому знаменитих *Извора друштвене моћи* (Mann, 1986: 6), напра-

и умни радници (74–5). Отуђени управљачи и револуционарни умни и физички радници налазе се у односу „антагонистичке моћи“, где неко не може да има више, а да други аутоматски нема мање моћи (262). А управо то је тип моћи који карактерише и капитализам (238).

²² Сама моћ је, за Видаковића, „способност реализације циљева“ (243), а одлучивање је само један део те способности (244).

²³ Ова трансформација моћи, као „укидање антагонистичке и заснивање асоцијативне друштвене моћи“ (267) могућа је, по Видаковићу, само као учинак „акције револуционарне класе“ (тј. „свести, воље, заједничке целисходне акције људи“; 264; „радничке класе“; 267), а не некаквог нужног детерминизма пост-револуционарних друштвених структура (264).

²⁴ За Видаковића су „политичка партија која је задобила револуционарну власт, синдикат, идеологија, политички програм, револуционарни кадрови“ заправо „елементи револуционарне класе“ (182). Зато он сматра да „друштвено организовање револуционарне класе не може бити сведено на једну јединствену револуционарну организацију, нити на хијерархијски уређен склоп организација, већ је упућено на више аутономних револуционарних организација, тј. (...) организација са различитим устројством, различитим начином делатности и суделовања радништва, различитим облицима изражавања интереса и остваривања циљева класе“ (294). Као другу, „аутономну револуционарну организацију“, уз „комунистичку организацију“, Видаковић наводи синдикат. Синдикат представља „општекласну организацију радништва“ (206) која је резултат „аутономног синдикалног организовања радништва“ (298). Њен циљ је „сузбијање дегенеративних тенденција на страни политичке власти“ (296), па се може рећи да што је синдикат као „организација аутономнија, то је више у стању да утиче на револуционарно усмеравање политичке власти“ (296).

вио дистинкцију између колективне и дистрибутивне моћи²⁵ (прва одговара Видаковићевој антагонистичкој, а друга асоцијативној моћи). Сматра се да је тиме Ман, на концептуалном плану, разрешио спор око тога да ли је моћ више добра (функционална) – као што су тврдили Парсонс и Арентова, или је претежно зла (експлоатативна) – као што су тврдили (нео)марксисте (Гиденс, 1980). Но Видаковић је то учинио 16 година раније. И на ту чињеницу српска социологија може да буде поносна.

Иако су хрватски и словеначки социолози већ увелико објављивали радове са налазима из емпиријских истраживања дистрибуције моћи (првенствено у предузећима и општинама: Шибер и др, 1966; Жупанов, 1969; Јеровшек, 1969; Рус, 1970; Пастуловић, 1971), прва значајнија студија те врсте у српској социологији била је књига Радивоја Маринковића *Ко одлучује у комуни* (1971). Маринковић је концептуални део посвећен моћи радио под надзором Љубомира Тадића (Маринковића, 1971: 7), а у својем разматрању широко се позивао и на концепције Милића (117–118; 122; 123), Поповића (118; 120), а нарочито Печујлића (117; 118; 119; 120–121; 122). Но ова студија је значајна не само по томе што је Маринковић први аутор у српској друштвеној науци који се позивао на радове о искуственим истраживањима дистрибуције моћи (првенствено на Јеровшека: 8; 116; 119; 156; 165; 235; 237; 242; 249; 250; 263), већ и први наш аутор који је самостално изнео и прокоментарисао налазе једног таквог истраживања²⁶. Ипак, Маринковићева концепција моћи била је ближа Даловој усредсређености на процес одлучивања²⁷, него правој структуралној анализи, а његово коришћење налаза искуствених истраживања остало је ипак више илустративно, а по значају секундарно, него што би то по социолошким нормама требало бити.

Пример правог социолошког искуственог истраживања, са моћи као важном истраживачком категоријом, даће нешто доцније Михаило Поповић и сарадници²⁸ у књизи *Друштвени слојеви и друштвена свест* (1977). Иако

²⁵ Моћ Ман дефинише као "способност да се тежи и остваре циљеви кроз господство над нечијим животним приликама" (Mann, 1986: 6).

²⁶ Маринковић (1971: 167–187) износи налазе међународног истраживања „Вредности локалних руководилаца и њихов утица на доношење политичких одлука“, које су заједно спровели: Институт за философију и социологију Пољске академије наука; Пенсилванија универзитет (САД); Центар за студије друштвеног развоја (Њу Делхи), Институт за технологију (Капмур) и Универзитет Поне, из Индије; Институт друштвених наука (Београд), уз сарадњу Института за социологију и философију из Љубљане и Факултета политичких наука, из Сарајева (167). За потребе овог истраживања, испитано је 1.179 локалних руководилаца из 30 општина Србије, Словеније и Босне и Херцеговине (исто). Део налаза из овог истраживања представио је и Рус (1970).

²⁷ За Маринковића, моћ је „могућност да се утиче на исход одлучивачке ситуације“ (1971: 114; слично 121), односно „друштвено условљена могућност појединца или групе да друштвене одлуке обликује према својим интересима“ (121).

²⁸ Силвано Болчић, Весна Пешић, Милосав Јанићијевић и Драгомир Пантић.

је ово истраживање²⁹, по концептуализацији стратификације, садржавало јаке елементе неовеберијанског приступа (видети: Антонић, 2010), оно је од значаја за развој социологије моћи у Србији баш по средишњем месту које је у њему дато моћи, као и по њеној структурално-диспозиционој концептуализацији. Наиме, основна јединца стратификације – слој, дефинисана је преко „неједнаког поседовања економске и политичке моћи“ (Поповић и сар, 1977: 34), а стратификациони положај израчунаван је преко индекса који представља средњу вредност броја поена које припадник датог слоја добија на скалама образовања, материјалног положаја и друштвене моћи. Док су образовање и материјални положај у овом истраживању одређени на уобичајен начин, друштвена моћ је мерена преко три показатеља: чланства и функције у СК, чланства у (само)управним телима и политичке функције (Поповић и сар, 1977: 60). Истраживање је показало да међу 10 слојева најмање моћи поседују сељаци, градски приватници, сељаци-радници (полутани) и НКВ радници, да средњу моћ имају КВ радници у услугама, службеници (са средњом школом) и КВ радници у индустрији, док сразмерно највећу моћ поседују стручњаци у привреди, стручњаци ван привреде и руководеће особље (Поповић и сар, 1977: 61-2).

Тако је Поповић вратио моћ из бихевиорално-позитивистичке сфере одлучивања (у којој се наша са Маринковићевом књигом) у структурално-диспозициону сферу (истина, више веберијанског, него марксистичког типа). Међутим, Видаковићеву линију приступа проблему моћи убрзо ће реafirмирати Љубиша Митровић (1943-) у својој књизи *Самоуправљање и диктатура пролетаријата* (1980). Митровић је претходно магистрирао на тему друштвене моћи радничке класе (Митровић, 1974), а у овој књизи комбиновао је снажно концептуално ослањање на Видаковића (Митровић, 1980: 107–110), са анализом налаза више „емпиријских истраживања о дистрибуцији друштвене моћи у савременом југословенском друштву“ (Митровић, 1980: 116; његова литература су, у том погледу: Жупанов, 1969; Пастуловић, 1971; Вејновић 1974; Обрадовић, 1972; Јованов, 1973). Митровић преузима од Видаковића оно теоријски највредније – разликовање антагонистичке и асоцијативне моћи (Митровић, 1980: 107–109). И за Митровића је асоцијативна моћ „нови тип друштвене моћи“ који настаје у самоуправљању (107–109), а код којег повећање моћи за једног значи увећање моћи за све³⁰. Међутим, наводећи статистичке показатеље заступљености радника на местима одлучивања (113–115), Митровић упозорава да је „присутан стални тренд опадања броја радника у радничким саветима“ (114). Такође, позивајући се на већ поменута истраживања, Митровић вели да она „показују да се стварна дистрибуција моћи у пракси битно разликује од институционалног модела“ те да „одлучујућу улогу у усмеравању друштва играју елитне групе на врховима друштвених институција“ (Митровић, 1980: 116).

²⁹ Истраживање је спроведено октобра 1974, на подручју Србије ван покрајина.

³⁰ „Заснивајући нови тип асоцијативне моћи у самоуправном друштву, радничка класа не успоставља друштвену моћ само за себе, већ и за све делове друштва“ (Митровић, 1980: 111).

Овај Митровићев увид биће и емпиријски снажно потврђен у још једном истраживању Поповића и сарадника³¹ (*Друштвене неједнакости: социолошко истраживање у Београду*, 1987). И овде је стратификациони положај израчунаван на основу индекса образовања, материјалног положаја и моћи. Показало се да малу моћ има 87,4 посто испитаника, средњу 9,3, а велику („праву моћ“) свега 3,2 посто – пре свих, партијски и државни руководиоци (Поповић и сар, 1987: 37; 38). Управо у сфери моћи утврђен је највећи степен неједнакости – далеко већи него када је реч о образовању и материјалном положају (41). Иако је истраживана и перцепција сопственог утицаја на доношење одлука у предузећу/установи, општини и друштву (235–250)³², моћ је ипак више посматрана из структурално-диспозиционе перспективе (што се види из концепта индекса моћи³³). Тако је, пред сам крај социјализма, утврђена доминација „изразито олигархијског типа“ (236) расподеле моћи у тадашњем друштву.

* * *

Све у свему, овај преглед показује да српска социологија моћи (до 1989) није много заостајала за англосаксонском (нео)марксистичком парадигмом. Она је била на високом нивоу, како по способности стављања истраживачких питања у одговарајући теоријски контекст, по ваљаној концептуализацији проблема, као и по искуственој провери хипотеза. Најважнији домет наше социологије на овом пољу свакако су теоријске концептуализације Војина Милића, појмовне дистинкције Зорана Видаковића (и његовог следбеника, на том пољу, Љубише Митровића), као и истраживачки налази Михаила Поповића.

Наведени радови

Алтисе, Луј (1971): *За Маркса* (Louis Althusser, *Pour Marx*, 1965), превела Елеонора Прохић. Београд: Нолит.

Антонић, Слободан (2011): „Великан српске социологије“, *Социолошки преглед*, vol. XLV, no. 1, стр. 113-116, [http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/1\(2011\)/7_Popovic.pdf](http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/1(2011)/7_Popovic.pdf).

(2010): „Неовеберијански приступ друштвеној слојевитости“, *Социологија*, год. LII, бр. 1 Посебног издања, стр. 159-192. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2434/bdef:Content/get>

³¹ Марија Богдановић, Данило Мркшић, Владимир Гоати, Сретен Вујовић, Борисав Џуверовић, Јелица Петровић и Милена Давидовић.

³² Свој утицај на одлучивање у предузећу 35 посто испитаника је оценило као „никакав“, а 22 посто као „слаб“ (Поповић и сар, 1987: 236), за општину су оцене утицаја биле 51 посто „никакав“, а 19 посто „слаб“ (243), док за друштво подаци нису ни дати (али се из графикана може видети да су још гори него за предузеће и општину).

³³ Индекс моћи, уз чланство и функције у СК, чланства у (само)управним телима и политичке функције, чинили су још и: добијена друштвена признања, чланови породице као важнији функционери, лично познавање функционера, обраћање других људи за помоћ (Поповић и сар, 1987: 31).

- (2006а): „Нека разликовања силе и моћи у класичној социологији“, *Социолошки годишњак*, год. 2, стр. 7-26, <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2437/bdef:Content/get>
- (2006б): „Три лица моћи”, *Нова српска политичка мисао*, год. XIII, бр. 1-4, стр. 7-33. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2436/bdef:Content/get>
- (2006в): „У одбрану Парсонсовог схватања моћи”, *Социолошки преглед*, год. XXXX, бр. 1, стр. 57-79. [http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/1\(2006\)/Antonic_Slobodan.pdf](http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/1(2006)/Antonic_Slobodan.pdf)
- (1983): „Класе и социјализам – прилог разјашњавању појмова”, *Међународни раднички покрет*, год. XXVI, бр. 4. стр. 415-426.
- Вејновић, Милан (1974): „Структура утјецаја у самоуправној радној организацији“, *Наше теме: часопис младих о друштвеним збивањима* (издавач: Централни комитет Савеза омладине Хрватске, Загреб), год. 18, бр. 6, стр. 993-1017.
- Видаковић, Зоран (1970), *Друштвена моћ радничке класе: теоријско-критички оглед*, Рад, Београд.
- Гиденс, Ентони (1980): „’Моћ’ у новијим радовима Талкота Парсонса” [Anthony Giddens, ‘Power’ in the Recent Writings of Talcott Parsons, 1968], *Марксизам у свету*, год. 3, бр. 8, стр. 170-190.
- Грамши, Антонио [Antonio Gramsci] (1980): *Филозофија историје и политике: избор из дела; Писма из затвора*, превела Југана Стојановић. Београд: Слово љубве.
- (1959): *Изабрана дела*, приредили Маурицио Ферара и Никша Стипчевић; превела Неда Поповић. Београд: Култура.
- (1958): *Хисторијски материјализам и филозофија Benedetta Crocea* [Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce], превели Милан Мацура и Миливоје Ивчић. Загреб: Напријед.
- Дал, Роберт (2006): „Моћ“ [Robert Dahl, „Power”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968, vol. 12, pp. 405-12], превела Милена Тимотијевић, *Нова српска политичка мисао*, год. XIII, бр. 1-4, стр. 35-55..
- Енгелс, Фридрих (1951): *Положај радничке класе у Енглеској* [Friedrich Engels, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, 1845], превели с немачког Н. Томић и Н. Богдановић. Београд: Култура.
- Жупанов, Јосип (1969): *Самоуправљање и друштвена моћ. Прилози за социологију самоуправне радне организације*. Загреб: Библиотека наших тема.
- Јеровшек, Јанез (1969): „Структура утицаја у општини: теоријске претпоставке“, *Социологија: часопис за социологију, социјалну психологију и социјалну антропологију*; орган Југословенског удружења за социологију, год. 10, бр. 2, стр. 257-275
- Јованов, Неца (1973): „Стварно стање самоуправљања и положај директора у односима снага и расподели друштвене моћи“, *Директор: месечни часопис за теорију, праксу и информисање о организовању и руковођењу у удруженом раду* (издавач: „Привредни преглед“, Београд), год. 5, бр. 11.
- Јовановић, Радиша (1988): *Друштвена моћ радничке класе у самоуправном систему*. Београд: Југословенски институт за новинарство.

- Кардељ, Едвард (1968): „Самоуправљање и бирократизам”, *Социјализам: часопис Савеза комуниста Југославије*, год. 11, бр. 1-2, стр. 20-42.
- Лукс, Стивен (2006): „Моћ: једно радикално схватање” [Steven Lukes *Power: a Radical View*, 1974], *Нова српска политичка мисао*, год. XIII, бр. 1-4, стр. 69-110.
- Маринковић, Радивоје (1971): *Ко одлучује у комуни*. Београд: Институт друштвених наука.
- Маркс, Карл (1973) *Капитал* [Karl Marx, *Das Kapital*, 1867], превели Моша Пијаде и Родољуб Чолаковић. Београд: БИГЗ и Просвета.
- (1967а): „Економско-филозофски рукописи“ [Ökonomisch-philosophischen *Manuskripte aus dem Jahre 1844*], у Маркс и Енгелс, 1967б, стр. 189-336.
- (1967б): „Прилог јеврејском питању“ [Zur *Judenfrage*, 1844] у Маркс и Енгелс, 1967б, стр. 54-89.
- (1960): *Прилог критици политичке економије* [Zur *Kritik der politischen Ökonomie*, 1859], превели Моша Пијаде, Мара Фран, Милош Софреновић. Београд: Култура.
- Маркс, Карл и Фридрих Енгелс (1967а): *Немачка идеологија* [Karl Marx, Friedrich Engels, *Die Deutsche Ideologie* 1845], у Маркс и Енгелс, 1967б: стр. 355-428.
- (1967б): *Рани радови* (1843-1845), превео Станко Бошњак. Загреб: Напријед.
- Милић, Војин (1960): „Један појмовно-хипотетички оквир за проучавање друштвене структуре“, *Социологија: часопис за социологију, социјалну психологију и социјалну антропологију*; орган Југословенског удружења за социологију, год. 2, бр. 2, стр. 3-39; прештампано у: Војин Милић, *Друштвена структура и покретљивост Југославије: од друге половине 50-тих до средине 60-тих година*, стр. 21-63 (навођена пагинација је према овом издању). Нови Сад: Катедра за социологију Филозофског факултета.
- Митровић, Љубиша Р. (1980): *Самоуправљање и диктатура пролетаријата: увод у социологију самоуправљања*. Београд: Савремена администрација.
- (1974): *Процес конституисања самоуправно удруженог рада и друштвена моћ радничке класе* [магистарски рад]. Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду.
- Обрадовић, Градимир (1972): „Социјална структура и дистрибуција утицаја на нивоу радне јединице и предузећа“, *Социологија: часопис за социологију, социјалну психологију и социјалну антропологију*; орган Југословенског удружења за социологију, год. 14, бр. 4, стр. 613-624.
- Парсонс, Талкот (2009): *Друштвени систем и други огледи* [Talcott Parsons, *The Social System*, 1951], превео с енглеског и предговор написао Милан Брдар. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пастуловић, Никола (1971): „Дистрибуција утицаја у нашим предузећима“, *Наше теме: часопис младих о друштвеним збивањима* (издавач: Централни комитет Савеза омладине Хрватске, Загреб), год. 15, бр. 12.
- Печујлић, Мирослав (1966): *Истраживање промена у друштвеној структури Југославије*, шапирографисано издање. Београд: Институт друштвених наука.
- (1969): *Будућност која је почела: научно-технолошка револуција и самоуправљање*. Београд: Институт за политичке студије Факултета политичких наука.

- Поповић, Михаило (1967) *Проблеми друштвене структуре: увод у социологију*. Београд: Култура (овде се цитира по издању: Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1974).
- Поповић, Михаило и др. (1991). *Србија крајем осамдесетих: социолошко истраживање друштвених неједнакости и неусклађености*, Михаило В. Поповић (ур.). Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- (1987): *Друштвене неједнакости: социолошко истраживање у Београду*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- (1977): *Друштвени слојеви и друштвена свест: социолошко истраживање интереса, стилова живота, класне свести и вредносно-идеолошких оријентација друштвених слојева*, (редактори: Михајло В. Поповић, Мирослав Јанићијевић). Београд: Центар за социолошка истраживања Института друштвених наука.
- Ромић, Валентина (2006): *Истраживање моћи у југословенској социологији: дипломски рад*. Београд: Филозофски факултет.
- Рус, Вељко (1970) „Моћ и структура моћи у југословенским предузећима“, *Социологија: часопис за социологију, социјалну психологију и социјалну антропологију*; орган Југословенског удружења за социологију, год. 11, бр. 2, стр. 191-207.
- Тадић, Љубомир (1970): „Моћ, елите и демократија“, *Praxis: филозофски часопис* (југославенско издање), Загреб: Хрватско филозофско друштво, год. 7, бр. 1-2, стр. 64-77.
- Тополчић, Давор и Томислав Мурати (1994): „Прилози за библиографију радова из подручја социологије рада, социологије организације и економске социологије објављених у стручној периодици 1970-1993“, *Друштвена истраживања: часопис за опћа друштвена питања*, Загреб, год. 3, бр. 6, стр. 713-742, <http://hrcak.srce.hr/file/52350>.
- Фуко, Мишел (1997): *Надзирати и кажњавати: настанак затвора* [Michel Foucault, *Surveiller et punir*, 1975], превела с француског Ана А. Јовановић. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Хабермас, Јирген (1975): *Сазнање и интерес* [Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, 1968], превео Миодраг Цекић. Београд: Полит.
- Хегел, Георг Фридрих Вилхелм (1989): *Основне црте филозофије права* [Georg Wilhelm Friedrich Hegel *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 1821], превео Данко Грлић, Сарајево: Веселин Маслеша.
- Шибер, Иван и др. (1966) „Перцепција дистрибуције утјецаја у радној организацији“, „Политичка мисао: часопис за политичке науке, год. 3, бр. 4, стр. 69-81 (Загреб: Факултет политичких наука).
- Abercrombie, Nicholas, Stephen Hill, and Bryan S. Turner (1980): *The Dominant Ideology Thesis*. London: George Allen & Unwin.
- Carlyle, Thomas (1843): *Past and Present*. London: Chapman and Hall.
- Clegg, Stewart R. (1989): *Frameworks of Power*. London: SAGE Publications.
- Dahl, Robert A. (1961): *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, New Haven.

- Hay, Colin (1995): "Structure and Agency", in: David Marsh and Gerry Stoker (eds.), *Theory and Methods in Political Science*, pp. 189-207. New York: St. Martin's Press.
- Gaventa, John (1980): *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley*. Urbana: University of Illinois Press.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- (1981): *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 1. Power, Property and the State*. London : Macmillan.
- (1979): *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
- Knights, David and Hugh Willmott (1982): „Power, Values and Relations: A Comment on Beaton“, *Sociology*, Vol. 16, No. 4, pp. 578-585.
- Laclau, Ernesto (1983): „The impossibility of society“, *Canadian Journal of Political and Social Theory*, Vol. 7, No. 1-2, pp. 21-4.
- Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso.
- Layder, Derek (1994): *Understanding Social Theory*. London: SAGE Publications.
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Whitt Allen J. (1979): „Towards a class-dialectical model of power: An empirical assessment of three competing models of political power“. *American Sociological Review*, Vol. 44 (February), pp. 81-100.

Slobodan Antonić

THE STRUCTURALIST CONCEPTS OF POWER: (NEO-)MARXIST PARADIGM (UNTIL 1989)

Abstract: The structural understanding of power emphasizes the detection of configurationally impact line, generated around some place of power, and leading to structural determination of actor's opinions and behavior. This is about the structural and dispositional character of power. In the first part of this paper I reconstruct Marx's conception of power. The second part gives an overview of the power debate (until 1989) among Anglo-Saxon (neo-)Marxist sociologists. The third section describes the concept of power among Serbian sociologist (in the same period).

Keywords: power, structure, class, socialism, self-management.

